

UOT 81

<https://doi.org/10.59849/2311-8482.2025.1.117>

RÖYA ƏLİYEVƏ*

MOLLA PƏNAH VAQIFİN DİLİNDƏ İŞLƏNMİŞ SÖZ-İFADƏ YARADICILIĞI

Məqalədə Molla Pənah Vaqifin dilində söz və ifadə yaradıcılığının xüsusiyyətləri araşdırılıb. Şairin əsərlərində bədii təsvir vasitələrinin, orijinal ifadə tərzlərinin və frazeoloji vahidlərin geniş yer tutduğu vurğulanıb. M.P.Vaqifin xalq danışığı dilinə yaxınlığı onun əsərlərinə təbii, axıcı və obrazlı üslub bəxş etmişdir. Tədqiqatda şairin Azərbaycan poeziyasında yenilikçi yanaşmalarından biri kimi dilin struktur və semantik imkanlarını genişləndirdiyi göstərilib. M.P.Vaqif xalqın məişət həyatından gələn ifadələri poetik mətnlərdə estetik səviyyəyə yüksəltmiş və zəngin mənəvi irsin yaradılmasına töhfə vermişdir. Nəticə etibarilə, Molla Pənah Vaqifin dil və üslub yaradıcılığı Azərbaycan bədii dilinin inkişafında mühüm rol oynamış, onun əsərləri klassik poeziyanın zəngin irsini və xalqın dərin həyat təcrübəsini birləşdirən möhtəşəm nümunələrdən biri kimi dəyərləndirilmişdir.

Açar sözlər: Molla Pənah Vaqif, söz-ifadə yaradıcılığı, bədii dil, Azərbaycan poeziyası, xalq danışığı dili.

Giriş

Molla Pənah Vaqif Azərbaycan poeziyasının ən mühüm simalarından biri olmaqla XVIII əsrin ədəbiyyatında özünəməxsus yer tutur. Onun yaradıcılığı yalnız şeir sənətinə deyil, Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafına, xalqın mədəni-mənəvi dünyasının zənginləşməsinə və dilin obrazlı imkanlarının genişlənməsinə təsir göstərmişdir. M.P.Vaqifin əsərlərində onun öz dövrünün sosial-mədəni mənzərəsini təsvir etmə bacarığı ilə yanaşı, dilə gətirdiyi yeniliklər söz və ifadə yaradıcılığı ilə zənginləşmişdir. Şairin bədii dilindəki söz və ifadə yaradıcılığı onun xalqın düşüncə tərzini, hiss və duyğularını şeir dili ilə ifadə etmə bacarığını nümayiş etdirir. Onun şeirlərində bir çox ifadələr ya ilk dəfə yaranmış, ya da mövcud ifadələr yenidən işlənərək daha geniş mənə çalarları qazanmışdır.

Əsas məzmun

N.Cəfərov yazır ki: “M.P. Vaqif milli əsasda ədəbi-bədii təfəkkürün və ədəbi dilin inkişafına mühüm töhfə vermişdir. Onun fəaliyyəti nəticəsində folklor üslubu klassik üslubun təsir dairəsini azaldaraq ön plana çıxmışdır. Bununla da, ədəbi-bədii təfəkkürün və ədəbi dilin gələcək istiqamətləri əsasən folklor üslubu ilə müəyyən edilmişdir” [1, s. 93].

Azərbaycan poeziyasında “saçın zəncirinə könül vermək” ifadəsi söz-ifadə yaradıcılıq nümunələrindən biri kimi diqqətəlayiqdir. Bu ifadə ilk dəfə İ.Nəsiminin şeirlərində “saçın zəncirinə könül vermək” formasında işlənmiş, daha sonra Molla Pənah Vaqifin əsərlərində “saçın zəncirinə könül bağlamaq” şəklində poetik ifadəyə çevrilmişdir. Hər iki ifadə fərqli şairlərin üslubuna uyğunlaşdırılsa da onların ümumi mahiyyəti eyni məzmunu əks etdirir: məhəbbətin, bağlılığın və könül aşinalığının simvolik ifadəsi. İ.Nəsimi bu ifadəni işlədərək insanın ilahi eşqə, ruhi bağlılığa olan hissələrini poetik şəkildə təsvir 1 dərin bağlılığını göstərir.

Vaqif isə deyir ki:

“Saçın zəncirinə könül bağlayıb

Məcnun kimi düşdüm dağa, Fatimə” [4, s.32] .

Molla Pənah Vaqifin bu beyti onun yaradıcılıq üslubunun, sevgi lirikasının və poetik təxəyyülünün ən bariz nümunələrindən biridir. Bu misralar həm dərin mənası, həm də obrazlı ifadə tərzini ilə diqqət çəkir. Beytdə şair sevgiyə olan bağlılığını və sevginin insan həyatında yaratdığı təsirləri poetik şəkildə təsvir edir.

“Saçın zəncirinə könül bağlayıb” ifadəsi məhəbbətin gücünü və onun insanın ruhunda yarat-

dığı əsarəti təsvir edir. Burada “saç” obrazı sevginin cazibəsini, gözəlliyin insan üzərindəki hökmünü simvolizə edir. “Zəncir” isə bağlılıq və məhdudiyət rəmzidir. Şair bu metafora ilə sevgiyə bağlanmağın azadlıqdan imtina etməklə bərabər olduğunu göstərir. M.P.Vaqifin ifadəsində bu bağlılıq könüllü bir seçimdir – sevən insan özünü sevgiyə təslim edir, onun təsirindən qaçmır, əksinə, sevginin cazibəsi ilə xoşbəxt olur. “Könül bağlamaq” isə bu bağlılığın yalnız zahiri deyil, həm də daxili, səmimi olduğunu vurğulayır.

“Məcnun kimi düşdüm dağa, Fatimə” misrası isə klassik Şərq poeziyasında Məcnun obrazının sevgi uğrunda hər şeydən keçməyi təcəssüm etdirməsini xatırladır. Məcnun Leyliyə olan məhəbbəti yolunda dünyadan və ictimai çərçivələrdən uzaqlaşmış bir aşiq obrazıdır. M.P.Vaqif burada Məcnunun təcrübəsini öz sevgi hissləri ilə müqayisə edir. Şair sevgisi naminə hər şeydən keçməyə və hətta çətinliklərə, tənhalığa belə dözməyə hazır olduğunu göstərir. “Dağa düşmək” ifadəsi isə bir tərəfdən tənhalığı, digər tərəfdən sevginin gətirdiyi sınaqları və çətinlikləri simvolizə edir.

Bu beytin poetik quruluşunda həm xalq danışığı dilinə yaxınlıq, həm də yüksək bədii üslub özünü göstərir. Fatimə adı konkret bir şəxsi simvolizə etsə də bu ad vasitəsilə ümumən sevgiliyə olan müraciət ifadə olunur. Bu cür fərdiləşdirmə şairin sevgi hisslərini daha canlı və emosional çatdırmasına imkan verir. “M.P.Vaqifin üslubu klassik üslubun, şifahi xalq yaradıcılığının və canlı dilin sintezindən ibarətdir” [6, s.17] Şairin üslubu haqqında Ə. M. Əlibəyzadənin bu fikri də şairin Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafındakı rolunu dəqiq təsvir edir.

M.P. Vaqifin dilində “könül bağının şümşadı”, “şeydalanmaq”, “zibalanmaq”, “şəhlalanmaq”, “zülfin sevdasına baş qoşmaq”, “əhli-kamal”, “könülün şüşəsini sındırmaq”, “könüldən qeybət etmək”, “yarlıq etmək”, “canan dağı”, “qiblə yelləri”, “ruzigarım qara günə bağlanması”, “hicranın altından çıxmaq”, “dərman eləməyə ayaq qoymaq”, “könülə dayaq qoymaq” və s. kimi xeyli sayda maraqlı söz və ifadələr işlənib [3, s.58].

Molla Pənah Vaqifin əsərlərində leksik-qrammatik və üslubi faktların yaradıcı istifadəsi həm poetik ifadənin təsir gücünü artırır, həm də dilin inkişafına xidmət edir. Göstərilən şeirdə işlənən “tanışmaq”, “yanışmaq” və “təmənnəşmək” feilləri bu yenilikçi yanaşmanın nümunələridir.

“Xeyli vaxtdır ayrılmışıq yar ilən,
Gördük, amma tanışmadıq, ayrıldıq.
Qaldı canda gizli-gizli dərdimiz,
Bircə kəlmə danışmadıq, ayrıldıq!” [4, s.19].

“Qərib-qərib durduq biganələrtək,
Soyuq-soyuq baxdıq divanələrtək.
Dönmədik başına pərvanələrtək,
Eşq oduna yanışmadıq, ayrıldıq!
Olmayaydı belə səfərə çıxmaq,
Biz yar ilə danışmadıq, ayrıldıq.
Halallaşıb, himmətləşib dost ilən,
Təmənnəşib görüşmədik, ayrıldıq” [4, s.20].

Birinci bənddəki “tanışmaq” feili şairin dilində yeni bir leksik vahid kimi işlədilmişdir. Azərbaycan dilində “tanımaq” feilindən yaranan “tanış” (isim) və “tanış olmaq” (feili tərkib) ifadələri mövcuddur. Lakin “tanışmaq” feili nadir hallarda istifadə edilmişdir və daha çox M.P.Vaqifin poetik üslubuna aid olan bir yenilikdir. Bu söz həm yığcamlığı ilə həm də səslənməsinin ahəngdarlığı ilə diqqət çəkir. Şair artıq tanış olan şəxslərin bir-birini görüb danışma anını təsvir etmək üçün bu sözü seçmişdir. “Tanışmaq” feilinin istifadəsi şeirə axıcılıq gətirir və şairin duyğu yükünü daha təsirli çatdırır.

Şeirin ikinci bəndində işlənən “yanışmaq” feili isə şairin dilində poetik tərəvət yarıdan digər maraqlı nümunədir. Azərbaycan dilində milli mənşəli “yanmaq” feili geniş işləkliyə malikdir və müxtəlif metaforik ifadələrdə tez-tez istifadə olunur. “Eşq oduna yanmaq” ifadəsi isə klassik poeziyada çox yayılmışdır və artıq qəlib ifadəyə çevrilmişdir. Lakin M.P.Vaqif burada “yanmaq”

feilini daha orijinal bir şəkildə işlədərək onu qarşılıq-birgəlik növü ilə genişləndirir və “yanışmaq” formasında təqdim edir. Bu, sevginin iki insan arasında qarşılıqlı bir hal olduğunu vurğulayan yenilikçi bir yanaşmadır.

“Yanışmaq” yalnız fərdi deyil, həm də qarşılıqlı bir hissi simvolizə edir: eşq oduna təkə bir nəfər deyil, hər iki tərəf “yanır”. Bu sözün istifadə olunması şeirə daha dərin təsir edən bir emosional çalar qatır, həm də dilin yaradıcılıq potensialını göstərir. M.P.Vəqifin poetik təxəyyülü nəticəsində yaranan bu feili forma lirik üslubda yenilik kimi qəbul edilə bilər.

Üçüncü bənddə işlənən “təmənnəşmək” feili isə həm leksik baxımdan, həm də semantik xüsusiyyətlərinə görə maraqlıdır. Araşdırmalar göstərir ki, bu sözə müasir lüğətlərdə rast gəlinmir. Bu, M.P.Vəqifin yaradıcılığında leksik yeniliklərin spontan yarandığını və onun dilində nadir istifadə olunmuş ifadələrin yer aldığını göstərir. “Təmənnəşmək” feilinin kökü olan “təmənna” sözü dilimizdə “istək” və ya “məram” mənasını verir. Bu ifadənin ortaqlıq-birgəlik növü ilə işlənməsi isə şairin dilində qarşılıqlı münasibətləri, birgə duyğuları və əlaqələri təsvir etmək istədiyini göstərir. Bu, həmçinin onun dərin müşahidə gücünə və dili şeirə uyğunlaşdırmaq qabiliyyətinə dəlalət edir [3, s.66].

T.Hacıyev şair haqqında bu sözləri deyib: “M.P.Vəqif o qədər də çox sözdən istifadə etməmişdir, lakin az sözdən çox məharətlə istifadə etmiş, həqiqi söz sənəti nümunələri yaratmışdır” [2].

T.Hacıyevin vurğuladığı “az sözdən çox məharətlə istifadə etmək” anlayışı Vəqifin əsərlərində sözlərin həm mənəvi, həm də poetik gücünü maksimum səviyyədə ifadə edə bilməsini nümayiş etdirir. “Görəydin necədir daddaləzzətdə, ağ gül yarpağı tək, camalından nur yağmaq, sarılmaq, rəngi-ruyi heyvaya dönmək, qəribliyə düşmək, sərxoş durmaq, tər lan könül, şirin məhəbbət, köftan şərbət, həsrət ilə gəzmək, incə bel, şəkər parçası, divanələr tək, soyuq-soyuq baxmaq, qərib-qərib durmaq, dili-dodağı bal, ağzı şəkər, nazik səda, bənəfşə tək, şikəstə könül, ağ sinə, quyruqdan çox yumşaq, baldırı yoğun, maya bud, var əndamı ağ, mina gərdən, xublar arığı, şirin gülüş, al yanaq, sığallı birçək, ala gözlər, xumarxumar baxan, xəncər kiprik, şux qəmzə və s. [5, s.419].

Molla Pənah Vəqifin dilində işlənən bu ifadələr şairin poeziyasının lirik tərəvətini, poetik təsvir gücünü və dil yaradıcılığı sahəsindəki yenilikçi yanaşmasını əks etdirir.

M.P.Vəqifin dilində işlədilən ifadələrdən “şux qəmzə”, “xəncər kiprik”, “xumar-xumar baxan”, “ala gözlər” və “sığallı birçək” kimi bədii sözlər həm real müşahidələrin, həm də idealizə edilmiş gözəlliyin təsviridir. Bu ifadələrdə sevgi, ehtiras və təbiətin zəngin bənzətmələri vasitəsilə təsvir edilən qəhrəmanın gözəlliyi oxucuda estetik heyranlıq yaradır.

“Xəncər kiprik” ifadəsi gözlərin cəlbediciliyini və qəlbə təsir edən gücünü ifadə edir. Bu, sevgilinin xarici gözəlliyinin obrazını təsvir etməklə yanaşı, onun duyğulara təsirini də əks etdirir. “Ağzı şəkər”, “dili-dodağı bal” ifadələri isə yalnız zahiri gözəlliyi deyil, eyni zamanda sevgilinin söhbətlərinin şirinliyini, onun nitqinin cazibəsini vurğulayan təşbeh nümunələridir.

M.P.Vəqifin poetik dilində yalnız fiziki gözəllik deyil, insan təbiətinin dərin emosional vəziyyətləri də böyük ustalıqla əks olunmuşdur. Məsələn:

“Şikəstə könül” sevginin gətirdiyi izzətlərin təsirli bir ifadəsidir. Burada “şikəstə” sözü yalnız fiziki vəziyyəti deyil, həm də psixoloji sarsıntıyı simvolizə edir. “Qərib-qərib durmaq” və “soyuq-soyuq baxmaq” kimi ifadələr isə insanlar arasındakı hissi soyuqluğun, əlaqənin zəifləməsinin bədii ifadəsidir. Bu sözlər konkret bir halı təsvir etməklə yanaşı, oxucunun hiss və emosiyalarına da təsir edir.

Vəqifin dilindəki digər ifadələrdə təbiət elementlərinin insana bənzədilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

“Bənəfşə tək nazik səda” insanın incəliyini və zərifliyini ifadə edən təsirli bir bənzətmədir. “Ağ gül yarpağı tək” isə sevgilinin təmizliyini və gözəlliyini, onun poetik obrazını gücləndirən bir təşbehdir.

Vəqifin dilində yalnız poetik obrazlar deyil, həm də gündəlik həyatdan götürülmüş ifadələr

yüksək bədii səviyyədə təqdim olunur:

“Köftan şərbət” və “şirin məhəbbət” ifadələri Vaqifin xalq dilindən istifadə edərək məişət elementlərini poeziyaya gətirdiyini göstərir. Bu ifadələr sevginin şirinliyini, həyatın dadını simvolizə edir. “Tərflan könül”, sevgilinin qəlbinin incəliyini, onun azad ruhunu ifadə edən təsirli bir metaforadır.

Vaqifin şeirlərində rast gəlinən ifadələr onun poeziyasının yalnız təsvir gücünü deyil, həm də emosional dərinliyini əks etdirir:

“Rəngi-ruyi heyvaya dönmək” və “saralmaq”, ayrılığın və iztirabın gətirdiyi dəyişiklikləri vizual və emosional baxımdan təsvir edir. “Camalından nur yağmaq”, insan gözəlliyinin təsirli bir metaforik təsviridir, burada sevgilinin yalnız zahiri deyil, mənəvi gözəlliyi də vurğulanır.

Beləliklə, Molla Pənah Vaqifin dilində işlədilən bu ifadələr onun poetik üslubunun zənginliyini və Azərbaycan ədəbiyyatına gətirdiyi yenilikləri əks etdirir.

M.P.Vaqif dilinin zəngin frazeoloji ifadələr də onun xalqın həyatı ilə sıx əlaqəli olmasından qaynaqlanır; məsələn: könüldən könülə yollar görünür, didar aşiqi, şəkər əzmək (Şəkər əzmiş dilədodağa qızlar), qanad saxlamaq (müq. et: əl. saxlamaq), toy adamları, eldən ayıbdır, gözümdə gəzər, fikir çəkmək (“çarə qılmaq” mənasında – Bir fikir çək əhvalına Vaqifin), xəyalın könlümdə, cəng nəzərli, gözü şərlı, nuşdur canımıza, gül xərməni, xəyalımda şirin nihanım, filankəsin qızı, dili diləkli, yada düşmək, baş çəkmək və s. [5, s. 424]

Molla Pənah Vaqifin dilindəki frazeoloji ifadələri həm poetik dilin gözəlliyini artırır, həm də xalqın gündəlik həyatında istifadə olunan ifadələrin bədii səviyyəyə qaldırılmasına xidmət edir.

Məsələn, **“könüldən könülə yollar görünür”** ifadəsi, insan duyğularının birbaşa qarşılıqlı əlaqəsini təsvir edərək, sevgi və hisslərin mücərrəddliyi ilə konkretliyi arasında gözəl bir əlaqə yaradır. **“Didar aşiqi”** ifadəsi sevgilinin gözəlliyi ilə ona vurğun olan bir şəxsin hisslərini təsvir edir. Bu cür ifadələr Vaqifin sevgi lirikasında xüsusi yer tutur və onun poeziyasına lirizm, duyğu zənginliyi qazandırır. **“Şəkər əzmək”** kimi ifadələr isə şairin poetik üslubunun xalqın dilindəki incəliklərdən bəhrələndiyini göstərir. Məsələn, **“Şəkər əzmiş dilədodağa qızlar”** misrasında xalq arasında ideal gözəllik anlayışına uyğun təsvir edilmiş obraz yaratmağa çalışmışdır. Bu ifadə həm obrazlılıq, həm də xalq estetikası baxımından dərin mənə daşıyır. Frazeoloji vahidlərdə işlədilən ifadələrdən biri də **“qanad saxlamaq”** ifadəsidir. Bu, ehtiyatlı davranma və ya bir şəraitdə özünü məhdudlaşdırmaq mənasını verə bilər və şairin gündəlik həyatı poeziyada necə təsvir etdiyini göstərir. **“Toy adamları”** ifadəsi isə xalqın ənənəvi yaşam tərzini, adət-ənənələrini bədii şəkildə əks etdirir. Bəzi frazeoloji ifadələr isə daha fəlsəfi və dərin mənəlidir, məsələn, **“eldən ayıbdır”** ifadəsi cəmiyyətin qınağı və sosial dəyərlərə uyğunsuz davranışın mənəvi nəticələrini vurğulayır. **“Fikir çəkmək”** ifadəsi isə narahatlığı və bir məsələ üzərində düşünməyi bildirərək, şairin həyatı müşahidələrindən doğan bədii təsviri göstərir.

Nəticə

M.P.Vaqifin dil və ifadə yaradıcılığı yalnız onun öz dövrünün deyil, müasir Azərbaycan ədəbiyyatının da inkişafında dəyərli bir qaynaq olmuşdur. Onun dilə gətirdiyi poetik yeniliklər və zənginləşdirmə üsulları, gələcək nəsillər üçün tükənməz bir ilham mənbəyi olaraq qalmaqdadır. Bu, onun şair kimi böyüklüyünün və Azərbaycan ədəbi dilinə verdiyi töhfələrin əyani sübutudur.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəfərov N. Füzulidən Vaqifə qədər, Bakı, «Yazıçı», 1991, 168 s.
2. Hacıyev T., M.P.Vaqif dilinin “sözlüyü” – ADU-nun “Elmi əsərləri”, dil və əd. ser., 1979, N 2
3. Həsənova S. Azərbaycanda bədii dilin inkişaf xüsusiyyətləri. ELMİ İŞ Beynəlxalq elmi jurnal. İmpakt Faktor: 2.255. 2023 / Cild: 17 Sayı: 11 / 57-71
4. Vaqif, M.P. Əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb”, 2004, 264 səh
5. Xudiyev N.M. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, “Elm və təhsil”, 2012, 686 səh.

6. Алибейзаде Э.М.. Основные направления в развитии азербайджанского литературного языка XVIII-XX веков, АДД, автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.06, 47 с.

**“Azərbaycan dilçiliyi” kafedrasının baş laborantı, doktorant
Naxçıvan Dövlət Universiteti
E-mail: ruya.alisoy69@gmail.com*

Roya Aliyeva

WORD CREATION IN THE LANGUAGE OF MOLLA PANAH VAGIF

The article examines the features of word and expression creativity in the language of Molla Panah Vagif. It was emphasized that artistic means of description, original expression styles and phraseological units occupy a large place in the poet's works. M.P. Vagif's closeness to the colloquial language gave his works a natural, fluid and figurative style. In the study, it was shown that the poet expanded the structural and semantic possibilities of the language as one of his innovative approaches in Azerbaijani poetry. M.P. Vagif elevated the expressions from the everyday life of the people to an aesthetic level in poetic texts and contributed to the creation of a rich spiritual heritage. As a result, Molla Panah Vagif's language and stylistic creativity played an important role in the development of Azerbaijani artistic language, his works are valued as one of the great examples that combine the rich heritage of classical poetry and the deep life experience of the people.

Keywords: *Molla Panah Vagif, creativity of words and expressions, artistic language, Azerbaijani poetry, colloquial language.*

Роя Алиева

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ НА ЯЗЫКЕ МОЛЛА ПАНАХ ВАГИФА

В статье рассматриваются особенности словесно-выраженного творчества в языке Моллы Панаха Вагифа. Подчеркнуто, что большое место в творчестве поэта занимают художественные средства описания, оригинальные стили выражения и фразеологизмы. Близость М.П. Вагифа к разговорному языку придала его произведениям естественный, плавный и образный стиль. В исследовании было показано, что поэт расширил структурные и семантические возможности языка как один из своих новаторских подходов в азербайджанской поэзии. М.П. Вагиф поднял в поэтических текстах выражения из повседневной жизни народа на эстетический уровень и способствовал созданию богатого духовного наследия. В результате язык и стилистическое творчество Моллы Панаха Вагифа сыграли важную роль в развитии азербайджанского художественного языка, его произведения ценятся как один из великих образцов, сочетающих в себе богатое наследие классической поэзии и глубокий жизненный опыт народа.

Ключевые слова: *Молла Панах Вагиф, творчество слова и выражения, художественный язык, азербайджанская поэзия, разговорная речь.*

AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir

İlk daxilolma tarixi: 10.02.2025

Son daxilolma tarixi: 11.03.2025